

The Acts of the Apostles, A Historical-Analytical Research

Homeyra Arsanjani¹

1. PhD, Department of Religion and Mysticism, University of Tehran, Tehran, Iran; Contributor and member of the Religions Department, The Great Islamic Encyclopedia, Tehran, Iran. Email: arsanjani.h@ut.ac.ir

---

Article Info

Article Type: Research Article

Article History

Received 20-Aug-2023

Received in revised form 29-Aug-2023

Accepted 27-Sep-2023

Published online 26-Oct-2023

Keywords

Acts of the Apostles,
Apostolic age,
church,
Gospel according to luke,
Paul the Apostle.

ABSTRACT

Among the New Testament canon, The Acts of the Apostles stands out in terms of its special importance. These significant points can be examined and analyzed in respect of the first-hand information, both geographically and theologically, that presents about the establishment and expansion of the early Christian church, along with the reports on the evangelical missions of the apostles, especially St. Paul the apostle, validity of his apostolic claims, and his ceaseless efforts in critical circumstances at the Christianity era due to defending Christ's message against Jewish and Gentile opponents. In this regard, the Acts serves as the link between "Gospels" and "Pauline Epistles" in the first century. In addition, the doubts raised on its author (Luke), the trustworthiness and style of his text, a consensus on being the same author of the Gospel of Luke and the Acts, also, their thematic sequence/coherence, which puts two volumes under the name of "Luke-Acts" as a "Source-book", has been discussed. Accordingly, in this article, the historical character, theological emphasis, and apologetic interests as the thematic features of the Acts producing parallels to the context of Hellenistic culture have been reviewed.

Cite this article: Arsanjani, H. (2023). The Acts of the Apostles, A Historical-Analytical Research. *Religions and Mysticism*, 56 (1), 121-141. DOI: <https://doi.org/10.22059/jrm.2023.363189.630460>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jrm.2023.363189.630460>

اعمال رسولان، نگاهی تاریخی - تحلیلی

حمیرا ارسنجانی^۱

۱. دانش آموخته دکترا، گروه ادیان و عرفان، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران؛ مؤلف و عضو بخش ادیان و عرفان دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: arsanjani.h@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	در مجموعه کتب عهد جدید، کتاب اعمال رسولان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این اهمیت را می‌توان در نکاتی همچون اطلاعاتی که درباره تأسیس و گسترش کلیسای اولیه مسیحی به لحاظ جغرافیایی و الهیاتی همراه با گزارشی از مأموریت‌های تبشیری رسولان ارائه می‌کند، و به‌ویژه نقشی که این داده‌ها در معرفی پولس رسول، تأیید شخصیت رسولانه او و تلاش‌های بی‌وقفه‌اش در لحظات بحرانی صدر مسیحیت و دفاع از پیام مسیح در برابر معارضان یهودی و غیریهودی دارد، بررسی و تحلیل نمود. در این راستا، کتاب اعمال رسولان، به مثابه حلقه ارتباط میان دو مجموعه «اناجیل» و «رسالات» پولس در سده نخست به‌شمار می‌آید. افزون بر این، شباهت موجود در باب نویسنده این کتاب (لوقا) و حجیت و سبک نگارش او، و اتفاق نظر بر یکی بودن نویسنده دو کتاب اعمال و انجیل لوقا، و توالی و پیوستگی موضوعی آنها که نهایتاً این دو را ذیل عنوان «تاریخ لوقا» به منزله یک «کتاب مرجع» قرار می‌دهد، بحث و فحص می‌شود. در واقع، تبیین ویژگی‌های تاریخی، محتوایی و الهیاتی این کتاب در همسازی با بستر هلنیستی زمانه که سبب جایگاه خاص آن شده، مد نظر این مقاله است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۲۹	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۶/۰۷	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۰۵	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۸/۰۴	
کلیدواژه‌ها:	
اعمال رسولان،	
انجیل لوقا،	
پولس رسول،	
عصر رسولان،	
کلیسا.	

استناد: ارسنجانی، حمیرا (۱۴۰۲). اعمال رسولان، نگاهی تاریخی - تحلیلی. ادیان و عرفان، ۵۶ (۱)، ۱۲۱-۱۴۱.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران. © نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jrm.2023.363189.630460>

مقدمه

اعمال رسولان^۱، پنجمین کتاب عهد جدید، و متضمن داستان تأسیس کلیسا از اورشلیم تا انطاکیه و روم است. این کتاب با صعود مسیح به آسمان و اعلان مأموریت تبشیری حواریون آغاز می‌شود، ضمن بیان ماجرای ایمان آوردن پولس (۳۱-۳۳ م) و تشکیل شورای اورشلیم (۵۲-۴۵ م)، رشد مسیحیت در فلسطین و گسترش آن به سوریه، آسیای صغیر، یونان و سرانجام به روم را بازگو می‌کند و در انتها، با بانگ بلند و پیروزمندانه اعلان انجیل در قلب امپراطوری روم توسط پولس به پایان می‌رسد. در کتاب اعمال، اصطلاح «رسولان» معنای وسیع‌تری می‌یابد؛ در این زمینه، پطرس و پولس در رأس آنها، و بقیه رسولان در رتبه ثانوی قرار می‌گیرند؛ چهره‌های برجسته این متن تاریخی در بخش نخست، پطرس حواری و مأموریت‌های تبشیری او برای بسط آیین در فلسطین (باب‌های ۶ تا ۱۲) و در بخش اعظم کتاب، پولس رسول و فعالیت‌های تبشیری او به منظور تبلیغ دین در نقاط دیگر است (باب‌های ۱۳ تا ۲۴). مخاطبان اصلی این متن، غیریهودیان و یونانیان هستند.

لوقا، مسیحی هلنی و مصاحب پولس، به‌عنوان نویسنده یکی از اناجیل و کتاب اعمال، در این دو کتاب معنای تازه‌ای از کلیسا وضع می‌کند، به نحوی که کلیسا از مفهوم تاریخی خود که به معبد اورشلیم گره می‌خورد و در ذهن حواریون اولیه وجود داشت، فاصله می‌گیرد؛ در واقع، لوقا از تأسیس و شکل‌گیری کلیسای مسیحی، نه در ادامه مفهوم یهودی آن و نه تنها در اورشلیم، بلکه در میان امت‌ها^۲ (غیریهودیان) و در نقاط جغرافیایی گوناگون سخن می‌گوید. از جمله مسائلی که لوقا به موازات این موضوع طرح می‌کند، تلاش رسولان به‌ویژه پولس، برای تثبیت کلیسا و پاک‌نگهداشتن ساحت نوپای دین مسیحی در جهان خدایان متعدد کافرکیش (Paganism) است. او ضمن علاقه‌مندی به گزارش گسترش پیام مسیح در جهان غیریهودی، درصدد بیان چالش‌هایی است که نوکیش‌های مسیحی در شیوه زیستن خود با آن مواجه‌اند و اینکه نهاد کلیسا چه نقشی در پاسخگویی به آنها دارد. جالب اینکه، در گزارش لوقا، مدل زیست عیسی را از زبان پطرس و پولس متفاوت می‌یابیم، اما لوقا با حفظ رویکردی تسامح‌مدارانه به این اختلاف‌نظرها، گویی در پی آن است که خواننده، هر یک از این برداشت‌های تفسیری را در جای خود صاحب حجیت بداند؛ البته پرواضح است که در روایت لوقا، مواضعی که پولس رسول به هنگام رویارویی با مخاطبان گوناگون و به تناسب شرایط مختلف اجتماعی و جغرافیایی برای دفاع از پیام مسیح اتخاذ می‌کند، گویای شخصیت خاص، پیچیده، قوی و ممتاز پولس است. افزون بر این‌ها، توانایی خاص لوقا و پیشگامی او در مکتوب نمودن تاریخ صدر مسیحیت موضوعی قابل تأمل است. بی‌تردید در عصر تضادها و مشاجرات، لوقا با روایت حقایقی که خود در

1. *The Acts of The Apostles*

2. τὰ ἔθνη = the nations → Gentiles # ὁ λαός = the people → the Jews

این واژه عمدتاً برای غیریهودیان و در مقابل واژه یونانی دیگری آمده که برای قوم یهود به کار رفته است (اعمال، ۴: ۲۷؛ ۲۶: ۱۷).

تماس مستقیم با آنها بود، و گزارش روند تدریجی تغییر بهودیت مسیحی به مسیحیت، تاریخ این دین جدید را مکتوب کرد و بخش دیگری را به تاریخ مقدس عیسی (اناجیل) افزود. بدین سان، لوقا خالق سنت انجیلی و رسولان، در کنار هم، به شمار می‌آید. در مقاله پیش رو برآنیم تا ضمن تبیین ویژگی‌های متن اعمال رسولان مسائل فوق را مورد بحث و تحلیل قرار دهیم.

در خصوص کتاب اعمال رسولان آثاری چند به فارسی وجود دارد که عمدتاً ترجمه هستند نه تألیف، مانند: مقاله «مکاشفه پولس، تحلیلی بر سه روایت لوقا در کتاب اعمال»، نوشته چارلز دبلیو هدریک، ترجمه حقانی فضل، نشریه هفت آسمان، ۱۳۹۳، شماره ۶۱-۶۲؛ و مقاله بسیار مختصر «اعمال رسولان» در دانشنامه ایران؛ و نیز کتاب اعمال رسولان نوشته ویلیام مک دونالد، ۱۹۹۵م، که در واقع ترجمه‌ای تفسیری است. لذا این نگارش به مثابه تألیفی متمرکز بر خوانش تاریخی-تحلیلی (نه صرفاً توصیفی) از کتاب اعمال، که در تبیین نقش و اهمیت خاص آن از آراء صاحب‌نظران برجسته‌ای چون اف.اف. بروس بهره گرفته است، کاملاً بدیع است.

نویسنده کتاب و حجیت نگارش او

نگارش کتاب اعمال را به لوقا، نویسنده انجیل سوم، نسبت داده‌اند. او یک غیریهودی یونانی‌زبان، و طبیعی اهل انطاکیه (و یا اهل فیلیپی) بود. لوقا مصاحب شخصی مسیح و حواری نبوده است، بلکه بر اساس شواهد درون‌متنی و تاریخی، او از اصحاب پولس بوده (گویا در سال ۵۱ با پولس ملاقات کرد) و او را در سفرهایش همراهی می‌کرد. چنان‌که پولس درباره او می‌گوید: «لوقا با من است» (دوم تیموتائوس، ۴: ۱۱)؛ و یا به‌عنوان «طیب محبوب» (کولسیان، ۴: ۱۴)، و «همکار» (فلیمون، ۲۴) از او یاد می‌کند؛ همه اینها گویای رابطه نزدیک میان پولس و لوقاست. لوقا احتمالاً از ایمان‌آوردگان روزهای آغازینی است که انجیل برای غیریهودیان انطاکیه وعظ می‌شد. برخی از محققان، بر مبنای رسالات پولس، او را برادر تیطس (دوم قرن‌تیان، ۸: ۱۶-۱۹) می‌دانند که او نیز یونانی و اهل انطاکیه (غلاطیان، ۲: ۳-۱) بود (Bruce, The Acts of the Apstles, 897; Bruce, Paul the Apostle, 1/33, 35; McNicol, 840). ویژگی‌های شخصیتی لوقا، همچون دانش محلی و جغرافیایی او درباره ایالت‌ها و شهرهای یونان و آسیا و مسیر سفرهای پولس، بهره‌گیری از شیوه نگارش یونانی، توأم با درک زیبایی‌شناختی و سبک شاعرانه، و نیز حرفه طبابت، وی را از سایر نویسندگان اناجیل متمایز می‌سازد (Gardner, 4-5; Harnack, 102; Knox, 7).

لوقا، خود شاهد عینی زندگی مسیح نبوده است، اما به‌عنوان فردی انطاکیه‌ای، از همان آغاز حیات کلیسا در آنجا، امکان تماس و ملاقات او با کسانی چون برنابا و پطرس (غلاطیان، ۲: ۱۱) میسر بود. گفته می‌شود، لوقا کتاب اعمال را طی اقامت دوساله خود در قیصریه، زمانی که پولس در زندان به سر می‌برد (اعمال، ۲۴: ۲۷) نوشته است؛ این زمان به او فرصتی داد تا مطالب خود را گردآوری کند. فیلیپ، از مبشران انجیل و یکی از هفت نفر یونانی که در نخستین روزهای حیات کلیسای

اورشلیم به خدمت آن درآمدند (اعمال، ۶: ۳-۶). در این شهر زندگی می‌کرد (اعمال، ۲۱: ۸)؛ همچنین با توجه به نزدیکی این شهر با اورشلیم، امکان ملاقات لوقا با یعقوب، برادر عیسی که کشیش کلیسای اورشلیم بود (اعمال، ۲۱: ۱۷-۱۸)، و نیز با مادر عیسی که در اورشلیم زندگی می‌کرد (اعمال، ۱: ۱۴)، همچنین با مناسون، از اعضای اولیه کلیسا (اعمال، ۲۱: ۱۶)، و دیگر اعضای کلیسای اورشلیم (احتمالاً سال ۵۷م) هم وجود داشته‌است (اعمال، ۲۱: ۱۵ به بعد). آشنایی و معاشرت لوقا با یوحنا ملقب به مرقس (نویسنده دومین انجیل؛ اعمال، ۱۲: ۲۵) نیز در کولسیان (۴: ۱۴) و دوم تیموتائوس (۴: ۱۱) ذکر شده‌است. احتمالاً در دوران حبس پولس در روم، لوقا و مرقس همراه او بوده‌اند و بر این اساس، بی‌تردید یکی از منابع لوقا، انجیل مرقس بوده که خود مبتنی بر وعظ‌های پطرسی است. در هر حال، این ارتباطات امکان آن را فراهم می‌کرد که لوقا از این اشخاص اطلاعاتی به دست آورد و با نوشته‌های خود را به تأیید آنها برساند (هلی، ۵۹۶؛ تنی، ۱۸۸، ۱۳۷-۱۳۸؛ Bruce, The Acts of the Apostles, 898; McNicol, 840). خود لوقا در ابتدای انجیل اش اعلام می‌کند که داده‌هایش را از منابع معتبر کسب کرده‌است: «آنانی که از ابتدا نظرگان و خادمان کلام بودند به ما رسانیدند» (لوقا، ۱: ۲)؛ او با وقوف بر این شایستگی خود، اذعان می‌کند که مطالب را به ترتیب و با دقت و صحت می‌نویسد (لوقا، ۱: ۳-۴). به علاوه، شواهد زبان‌شناختی در متن حاکی از تسلط کامل لوقا به زبان‌های یونانی و عبری است. فصل‌های اولیه کتاب اعمال، دارای فضایی کاملاً سامی است و با حوادث اورشلیم و دیگر بخش‌های فلسطین و سنت‌های مرتبط با آنجا سروکار دارد، اما با آغاز سفرهای تبشیری پولس، متن به حوزه وسیع امپراطوری روم وارد می‌شود. به نظر می‌رسد که لوقا در هر فضایی واژه‌های متناسب با آن را به کار می‌برد و گاه واژگان را به هم تبدیل می‌کند، و با هنرمندانه سبک گفتار خود را بر حسب مضمون روایت و فضای جغرافیایی آن رویداد تغییر می‌دهد (Bruce, The Acts of the Apostles, 899; Harnack, 163, 166).

لوقا به عنوان دوست و همکار پولس، در سفر به روم تا پایان کتاب همراه اوست (اعمال، ۲۷: ۱-۲). محققان بخش‌هایی از نیمه دوم کتاب اعمال را که لوقا داده‌های خود را با ضمیر «ما»، اول شخص جمع، روایت می‌کند، "we-sections" نامیده‌اند که دالّ بر حضور خود او در صحنه به‌عنوان شاهد عینی، و حایز اطلاعاتی ارزشمند و دست اول از حوادث نقل شده، به‌ویژه درباره اقدامات پولس در مأموریت‌ها و نحوه عملکرد او برای جذب اعضای کنیسه‌ها و پیروان ادیان بومی است. این بخش‌ها از باب ۱۶ (آیات: ۱۰-۱۷) شروع می‌شود و در باب‌های بعدی (۲۰: ۵-۲۱؛ ۲۱: ۱-۱۸؛ ۲۷: ۱-۲۸؛ ۲۸: ۱۶-۷) ادامه می‌یابد (Bruce, The Acts of the Apostles, 898; Bruce, The Acts of the Apostles, 1/35,38).

تاریخ نگارش کتاب اعمال رسولان

بنابر نظر مشهور، تاریخ نگارش کتاب اعمال سده نخست میلادی است؛ این نظر، هم بر اساس شواهد درون‌متنی پذیرفته‌است، چون از اشخاص و موقعیت‌های متعلق به سال‌های میانی سده اول سخن

می‌گوید و بنابراین متن نمی‌تواند مربوط به سدهٔ دوم باشد، و هم به لحاظ شواهد برون‌متنی تأیید می‌شود، یعنی ظهور کتب اپوکریفایی تحت عنوان *Acts...*³ به تبعیت از این کتاب در نیمه اول سدهٔ دوم (از حدود ۱۵۰م به بعد)، که خود دال بر وجود این کتاب در حکم یک الگو و نیز تصدیق وثاقت آن است. این نکات، تاریخ نگارش کتاب اعمال را در سدهٔ اول و تقریباً هم‌زمان با تکوین نامه‌های پولس تأیید می‌کند؛ وانگهی، این تاریخ پیش از تدوین مجموعه اناجیل چهارگانه در اوایل سدهٔ دوم، که تفکیک انجیل لوقا و اعمال رسولان را نیز در پی داشت، بوده‌است. اما نشانه‌ای مبنی بر اینکه مرگ پولس در همان زمانی رخ داده باشد که لوقا تاریخ خود را می‌نوشت، وجود ندارد. حوادث کتاب اعمال با دستگیری دوساله پولس در روم حدود ۶۰-۶۱م، و انقطاع ناگهانی روایت به پایان می‌رسد و متن، رخدادهای پس از ۶۲م را ارائه نمی‌کند.

به باور محققان، اگر لوقا تاریخ خود را پس از مرگ پولس (حدود ۶۵م) نوشته بود، برخی از داده‌های او شکل قطعی‌تری می‌یافت. افزون بر این، بعید است که لوقا به دو حادثهٔ مهمی که بعد از مرگ پولس رخ داد و به عنوان نقاط عطفی در تاریخ یهود و مسیحی مطرح شد، اشاره نکند. یکی از آنها، «آتش بزرگ»⁴ روم به سال ۶۴م در زمان نرون امپراطور روم (حدود ۳۷-۶۸م) بود که سبب عذاب و کشتار بی‌رحمانهٔ مسیحیان گردید؛ و دیگری، شورش و جنگ یهودیان در سالهای ۶۶-۷۰م است که با تخریب معبد و نابودی کهنات یهودی به اوج خود رسید. براین اساس، برخی پژوهشگران زمان نگارش احتمالی اعمال را سال‌های ۵۸-۶۰م، ایام اقامت دوسالهٔ لوقا در قیصریه که پولس در حبس بود، می‌دانند. قطعاً نگارش انجیل قبل از نگارش کتاب اعمال بوده‌است، چنان‌که خود لوقا در ابتدای کتاب اعمال (۱: ۱) به «انشاء صحیفهٔ اول» اشاره می‌کند. بنابر احتمال دیگر، نگارش انجیل لوقا را ۶۰م و نگارش اعمال را پس از آن، و پیش از ۶۲م یا ۶۳م در نظر می‌گیرند (Bruce, Acts, Book of the, 10; Bruce, The Acts of the Apostles, 1/36-37; Bruce, The Acts of the Apostles, 897; McNicol, 840). در تعارض با این آراء، هارناک با تکیه بر موضوعاتی چون جزئیات مفصل لوقا در باب پیش‌بینی تخریب معبد و مطالبات او در باب نخست کتاب اعمال، دلایلی در دفاع از فرضیهٔ نگارش کتاب اعمال در دهه ۷۰م (و پس از سال ۷۸م) ارائه می‌کند. (Harnack, 291-297)

همچنین در نظریهٔ تقسیم رویدادهای سدهٔ اول مسیحی به سه دوره تاریخی، کتاب اعمال رسولان در دوره دوم جای می‌گیرد؛ این دوره‌ها عبارتند از: ۱. دورهٔ آغاز، از سال ۶۰م (تولد عیسی) تا ۲۹م، که در اناجیل تشریح شده و عمدتاً حقایق مربوط به زندگی مسیح است؛ ۲. دورهٔ توسعه، از سال ۲۹م تا ۶۰م، مربوط به انتشار مسیحیت، که در کتاب اعمال رسولان (به‌عنوان نخستین سند در این زمینه) گزارش شده‌است. غالب رسالات پولس رسول که وی آنها را در سفرهای تبشیری خود نوشته‌است، به همین دوره تعلق دارند؛ و ۳. دورهٔ استحکام، سالهای ۶۰م تا ۱۰۰م، که رسالات شبانی پولس، رسالات

3. *Acts of John, Acts of Paul,...*

4. Great Fire of Rome

پطرس، مکاشفه و رسالات یوحنا متعلق به این دوره‌اند. این رسالات غالباً برای مقابله با بدعت‌ها نوشته شده‌اند، به این معنا که در آن زمان، حدود ایمان درست روشن شده و کلیسا ملزم به پاسخگویی به بحران‌های برآمده از این ایمان جدید بوده‌است (تنی، ۱۳۹-۱۴۰).

اهمیت اعمال رسولان در میان کتب عهد جدید

در همان زمانی که مجموعه اناجیل چهارگانه گردآوری می‌شد، مجموعه دیگری از متون دین مسیحی در حال شکل‌گیری بود، یعنی رسالات پولس؛ دو مجموعه «اناجیل» و «رسالات»، بخش اعظم کتاب مقدس را تشکیل می‌داد. کتاب اعمال نقش مهمی در ربط و پیوند این دو مجموعه ایفا کرد، زیرا کتاب اعمال، از یک سو، خود دنباله اناجیل و بخشی از آنها بود و از سوی دیگر، زمینه‌های تاریخی را برای فهم بهتر رسالات پولس فراهم نمود و برای صحت ادعاهای او در رسالاتش، شواهد روشن و موثقی ارائه کرد (برای نمونه: در باب‌های ۹، ۱۴، ۲۲، ۲۶، از تجربه روحانی پولس و معجزات او سخن می‌گوید). به‌رغم آنکه نویسنده کتاب اعمال، هیچ‌گونه اطلاعاتی درباره رسالات پولس فاش نکرده و مأموریت‌ها و سخنرانی‌های پولس را به نحوی مستقل گزارش نموده‌است، اثر او منبع خوبی برای کسب آگاهی درباره پولس و نقش مهم او به‌شمار می‌آید.

در این زمینه، تمایز میان کریگما^۵ (وعظ) و دیداچه^۶ (تعلیم) در اناجیل و رسالات، و اهمیت کتاب اعمال به لحاظ جمع میان این دو قابل تأمل است. کریگما، همان اعلان اولیه مسیحیت به جهان غیرمسیحی است که از سوی حواریون با بشارت «ملکوت خداوند» به منزله «خبر خوش»^۷ به نحوی پربسامد در اناجیل هم‌نظر^۸ آمده‌است؛ دیداچه، پاسخ‌ها و دفاعیه‌ها یا توصیه‌های مستدل به اشخاصی است که به مسیحیت علاقه‌مندند، اما هنوز متقاعد نشده‌اند، و لذا آن، حاوی دستورالعمل‌های اخلاقی و الهیاتی است. رسالات پولس رسول که بیشتر، از مسیح وعظ‌دهنده سخن می‌گویند تا از وعظ خود او، ماهیت کریگما ندارند، بلکه با مسائلی سروکار دارند که برآمده از شیوه زیست نوکیش‌های مسیحی در جهان غیرمسیحی است، یعنی همان موضوعاتی که بنیان آموزه‌های کلیسای اولیه شد. ظاهراً پولس خود از این تمایز آگاه بود (اول قرن‌تین، ۳: ۱۰) و از این رو، وعظ خود را «انجیل من»^۹ می‌خواند (غلاطیان، ۱: ۱۱؛ دوم تیموتائوس، ۲: ۸). جمع کریگما و دیداچه در کتاب اعمال به این معناست که رسولان هم ملکوت خداوند و هم عیسی مسیح را وعظ می‌کنند؛ و این همان جمع میان اناجیل و رسالات است.

اناجیل از ظهور مرئی مسیح، شخصیت معجزه‌آسا، و گفتار و کردار او سخن می‌گویند و کتاب اعمال حضور غیرمرئی او را به‌واسطه حضور روح القدس اعلام می‌دارد. «پسر خدا»، به‌عنوان مکاشفه

5. Kerygma =Preaching

6. Didache =Teaching

7. εὐαγγέλιον/ evangelion

8. Synoptic Gospels سه انجیل: مرقس و متی و لوقا.

9. εὐαγγέλιόν μου=my gospel

خدا در جسم، اینک به آسمان رفته‌است و تنها از طریق ایمان می‌توان به او نزدیک شد. نه با رؤیت ظاهری. اکنون حقایق زندگی و مرگ و رستاخیز مسیح را باید از حواریون و رسولان او آموخت و تداوم سنت عیسی، نیروی روح عیسی است که در رسولان به ظهور رسیده‌است. مضمون کلی لوقا در آغاز کتاب، نشان دادن نیروی روح عیسی در رسولان به لحاظ تاریخی است، یعنی «مأموریت» آنها در پیش بردن اعلان انجیل از اورشلیم تا روم؛ ایده «مأموریت» و گسترش مسیحیت در سرتاسر این کتاب به چشم می‌خورد، تا آخرین سفر پولس و ورود نهایی او به روم که حادثه‌ای استثنایی رقم می‌خورد. بنابراین، اهمیت الهیاتی کتاب اعمال در روایت تأثیر نخستین وعظ مسیح برخاسته (از گور) بر جهان یهودی و غیریهودی است.

نکته مهم دیگر، نقش ضد مارکیونی^{۱۰} کتاب اعمال در پاسخ به نزاعی است که از اواسط سده دوم میلادی بر اثر تعالیم مارکیون‌ها (حدود ۱۴۰ م) پدید آمد. این فرقه مسیحی با انجیل مقدس خود که مشتمل بر یک انجیل (انجیل سوم) به جای چهار انجیل و رسالات ده‌گانه پولس (نه رساله پولس به کلیسا و نامه او به فلیمون) به جای سیزده رساله پولس و رسالات دیگر رسولان ضمن تجدیدنظری‌هایی بر آنها بود، در مقابل کلیسای کاتولیک روم بدعتی را بنیان نهاد. از نظر فرقه مارکیون، کتاب عهد قدیم در مجموعه کتب معتبر و مقدس مسیحی جایی نداشت، دین مسیح کاملاً جدید و بی‌ارتباط با عهد قدیم بوده، و پولس تنها رسول وفادار به مسیح است که آموزه‌های او را در خلوص کامل و عاری از شائبه نفوذ یهودیت حفظ کرد. به تعبیر ترتولیان (از آباء دفاعیه‌نویس، ۱۶۰-۲۲۰ م)، بدعت مارکیونی به اتوریتته انحصاری رسولان پولس متوسل شد، درحالی‌که به وثاقت کتاب اعمال که شاهد مستقلی برای رسول بودن پولس به‌شمار می‌آمد، قائل نبود. این کتاب نه‌تنها ادعاهای پولس را ثابت کرد، بلکه صحت و اعتبار رسولان اولیه را که مارکیون آنها را رسولان کذب دانست، تأیید نمود؛ بدین سان، عنوان «اعمال رسولان»، که گاه به اغراق «اعمال همه رسولان»^{۱۱} نیز خوانده می‌شد، به این منظور انتخاب گردید که تأکید کند پولس، تنها رسول نیست. کتاب اعمال در حکم نوشته کاتولیکی-انجیل-رسالات، شکاف و فاصله میان انجیل و رسالات را پر کرد و نقش مهم آن، پاسخ به ابهاماتی است که مارکیونی‌ها برانگیخته بودند. دیدگاهی که لوقا در اعمال انعکاس داد، به‌ویژه در عصری که کلیسا تقدس متن مقدس را در معرض خطر تفاسیر رمزی مارکیونی و گنوسی می‌دید، دستاویزی برای آباء دفاعیه‌نویس اولیه گردید تا با ارجاع به آیات آن، تقدس شخصیت‌ها و معانی لفظی متن مقدس را بازگردانند و نیز بتوانند راهبردی برای معضل ارتباط میان شمول‌گرایی و عهد قدیم بیابند، چیزی که با آموزه‌های پولس

۱۰. Marcionites، تعالیم مارکیونی با باور به ثنویت گنوسی، خدای خالق یا دمیورژ را که جهان ماده و سراسر شر را خلق کرده است، همان خدای عهد قدیم دانست که متمایز از خدای عهد جدید است؛ در این دیدگاه، «عدالت» خدای عهد قدیم در تقابل با «محبت» خدای خیر مطلق است؛ خدای متعال خیر، پسر خود مسیح را برای نجات جهان فرستاد، در حالی‌که خدای خالق سبب مصلوب شدن او شد. برخی آباء کلیسا مانند ایرنئوس و ترتولیان از مارکیونی‌ها نام برده‌اند.

11. *The Acts of all the Apostles*

به دست نمی‌آمد (بروس، ۹-۱)، (Bruce, The Acts of the Apostles, 1/36-37, 46; Bruce, Acts, Book of The, 12; Dodd, 1-6; Knox, 1-3; Harnack, xiv-xviii, xxi, xxii, 290, 301, 83-84) می‌توان گفت کتاب اعمال محصول واکنشی ضد مارکیونی بود. به‌رغم مارکیونی‌ها که اقتدار بی‌بدیلی برای پولس قائل شدند، این کتاب ضمن تأکید شفاف بر رسول بودن پولس و تثبیت ادعاهای او، به‌ویژه در برابر کسانی که با گرایش به یعقوب و پطرس، پولس را کم‌اهمیت جلوه می‌دادند، در صدد آشتی دادن رویکرد (محافظه‌کارانه) پطرسی و (لیبرال) پولسی برآمد. نویسنده کتاب اعمال، فعالیت‌های تبشیری پطرس و پولس را به موازات هم می‌آورد، به‌گونه‌ای که هر دو به‌طور مساوی به مأموریت خود وفادارند. کتاب اعمال، همچنین نشان می‌دهد که (برخلاف نظر مارکیون)، پطرس و بقیه دوازده تن، حواریون وفادار عیسی مسیح بودند و در همین ضمن، روشن می‌کند که چگونه موفقیت تبشیری پولس، نه تنها به اندازه آنها عظیم بود، بلکه بر آنها پیشی گرفت. نمی‌توان کتمان کرد که پولس، قهرمان لوقا است (اعمال، باب ۱۵ به بعد). در کتاب اعمال، پولس از زمانی که برای توسعه فعالیت‌های تبشیری از انطاکیه عزیمت می‌کند، بر شرایط مسلط، همیشه پیروز و به خود مطمئن است. با وجود این، شخصیت پولس در ترسیم لوقا با پولسی که از رسالات خود او برداشت می‌کنیم، تفاوت‌هایی دارد. پولس رسالات، دارای شخصیتی چندبُعدی است؛ اغلب قربانی احساسات ستیزه‌جویانه است و گاه با اطمینان از اقتدار خود دفاع می‌کند؛ و لوقا جنبه اخیر از منش او را به تصویر کشیده است. به باور برخی محققان، نویسنده کتاب اعمال در کوشش برای آشتی دادن مواضع سازش‌ناپذیر پولس و پطرس، پولس را تا حد زیادی پطرسی کرده است؛ چندان که پذیرش تصمیم شورای رسولان و اجرای شعائر دینی در معبد برای آرام کردن معترضان از سوی پولس، به دور از شخصیت آشتی‌ناپذیر و مشاجره‌گری است که از او در رساله غلاطیان می‌بینیم (Bruce, The Acts of the Apostles, 1/46; Bruce, Paul the Apostle, 709). برخی دیگر معتقدند که در روایت لوقا، به‌رغم تکریم یکسان پطرس و پولس، به‌عنوان دو قهرمان صدر مسیحیت، تصویر متمایز پولس در مقابل شخصیت سایه‌وار و تاحدی متعارف پطرس برجسته‌تر جلوه می‌کند. به‌علاوه، روایت لوقا از پولس، برآمده از شناخت شخصی خود اوست، حال آنکه سخنان او درباره پطرس، مبتنی بر اطلاعات بیرونی است. به هر روی، لوقا با ترکیب ماهرانه این دو بیوگرافی، نقش مهمی در حافظه کلیسا ایفا کرد (Harnack, xix, xx, 118).

بدین‌سان، به مدد کتاب اعمال، می‌توان مسائلی همچون روند گسترش ایمان مسیحی در میان غیریهودیان را توضیح داد و به پاسخ برخی پرسش‌های بنیادین دست یافت، فی‌المثل، چگونه جریانی که در قلب یهودیت آغاز شد، پس از چند دهه، به دینی مشخصاً غیریهودی مبدل گردید، و یا اینکه ایمانی با خاستگاه آسیایی چگونه با تمدن اروپایی مرتبط شد. پاسخ این‌ها عمدتاً با شخص پولس رسول به‌عنوان شهروند رومی و رسولی برای غیریهودیان گره خورده و با فعالیت‌های تبشیری او پیوند دارد؛ و اینکه روایت‌گر همه این‌ها لوقاست (Bruce, Acts, Book of The, 12).

“تاریخ لوقا”، به عنوان “Source-book”

همسویی الهیات، ادبیات و سبک نگارش انجیل لوقا و اعمال رسولان مؤید این امر است که این دو در آغاز، دو مجلد از اثر واحدی بوده‌اند که «تاریخ لوقا» (Luke-Acts) نام گرفته‌است. ارزش این مجموعه که تاریخ کامل و مستقلی را ارائه می‌کند، به این سبب است که تاریخ مسیحیت را از حوادث پس از تولد مسیح (۶-۸ ق.م) تا پایان دستگیری دوساله پولس در روم (حدود ۶۱م) در برمی‌گیرد. بخش اول، داستان ظهور مسیح برخاسته (از گور) بر حواریونش، و بخش دوم، داستان مأموریت حواریون از اورشلیم تا روم است. در واقع این مجموعه دو بخشی که نشانه‌هایی از نگرش یونانی در خود دارد (همچون خطاب آغازین لوقا به شخصی یونانی به نام تئوفیلوس، که حاکی از توجه او به جهان یونانی-رومی است که پولس نیز فعالیت‌های تبشیری خود را در میان آنها متمرکز ساخت، و یا استفاده او از کلمه «بربر»^{۱۲} برای مردمان ملیطه، که خطاب یونانیان به غیر یونانی‌زبانان بود: اعمال، ۲۸: ۲)، حدود ۳۰ سال از تاریخ مسیحی را با اطلاعاتی نسبتاً دقیق پوشش می‌دهد و روایتی گاه‌شمار^{۱۳} از وقایع سالهای ۳۰ تا ۶۰م ارائه می‌کند. اهمیت روایت لوقا به عنوان یک مورخ، گزارش مرحله مهمی از تاریخ یک تمدن جهانی است که سندی دینی از باورهای نسل دوم مسیحی به‌شمار می‌آید. این دو بخش، در اوایل سده دوم از هم تفکیک شده و بخش نخست آن به عنوان انجیل سوم در مجموعه انجیل معتبر چهارگانه قرار گرفته‌است. مقایسه آیات پایانی انجیل سوم با آیات آغازین اعمال (به‌ویژه داستان صعود مسیح) این احتمال را تقویت می‌کند که این جداسازی موجب دستکاری در متن شده باشد (McNicol, 840; Bruce, The Acts of the Apostle, 897,900; Bruce, The Acts of the Apostle, 1/36, 42, 43; Bruce, Acts, Book of The, 12; Sanday, 575; Harnack, 55). به علاوه، مقدمه کتاب اعمال، با محتوای انجیل لوقا تطابق دارد؛ نخستین آیه کتاب اعمال از انجیل لوقا به «صحیفه اول»، حاوی «همه اموری که عیسی به عمل کردن و تعلیم دادن آنها اقدام کرد» تعبیر می‌کند، یعنی همان دو اصل عمل (وعظ) و تعلیم که در همه انجیل مندرج است (تنی، ۱۹۰؛ Bruce, The Fourfold Gospel, 61).

نکته دیگر در تأیید پیوستگی این دو کتاب آن است که نویسنده، هم در انجیل (لوقا، ۱: ۳) و هم در اعمال (۱: ۱)، نوشته خود را با خطابی احترام‌آمیز (عالی جناب، عزیز) به تئوفیلوس آغاز می‌کند که گویا از معاریف روم و یا از مقامات رسمی و فردی عالی‌رتبه در حاکمیت رومی یهودیه (با استناد به: اعمال، ۲۳: ۲۶، ۲۴: ۳) بوده که مسیحی شده‌است، و هدف لوقا جلب اعتماد او با ارائه اطلاعات دقیق‌تر و موثق‌تر به وی در باب مسیحیت است. برخی تئوفیلوس (در زبان یونانی به معنای «دوست خدا») را نامی مستعار برای خود امپراتور یا یکی از نزدیکانش (فلاویوس کلمنس) می‌دانند که لوقا

۱۲. به نظر هارناک، لوقا در اینجا، برخلاف موارد دیگر عهد جدید، واژه «بربر» را در تقابل با واژه «هلنی‌ها»، آن‌چنان که هر یهودی آن را می‌فهمید، نیاورده است، بلکه ساکنانی که یونانی‌زبان نیستند، مد نظر اوست.

۱۳. Chronologic، وقایع‌نگاری بر مبنای ترتیب وقوع زمانی رخدادها، که دارای تسلسل تاریخی و ربط زمانی است

هویت واقعی او را پنهان می‌کند. به هر تقدیر، این امر نشانه رشد مسیحیت در میان رومیان است (بروس، ۱۲-۱۳؛ Bruce, Acts, Book of The, 10; Bruce, The Acts of the Apostles, 1/35-36).

نکاتی در باب انجیل لوقا

بدیهی است که بحث درباره ویژگی‌های کتاب اعمال، مسبوق به موضوعات محوری انجیل لوقا به عنوان بخش پیشین کتاب اعمال است. تعلیم اساسی انجیل لوقا «نجات»، و جمله کلیدی آن چنین است: «پسر انسان آمده است تا گمشده را بجوید و نجات بخشد» (۱۹: ۱۰). لوقا شکل و نظمی منطقی از تاریخ نجات بخشی عیسی ارائه می‌کند که با والدین یحیی معمدان به مثابه پیشگامان منجیان آغاز می‌شود (۱: ۷-۱۵)؛ گویی او با ذکر داستان تولد یحیی (که در سایر اناجیل نیامده است)، در مطلع روایت می‌خواهد بین عهد قدیم و عهد جدید ارتباطی برقرار سازد. یحیی‌ای تعمیددهنده که عیسی را نیز تعمید می‌دهد (۳: ۲۲، ۲۱) زمینه‌ساز نجات است (اعمال، ۱۳: ۲۵-۲۶). بدین گونه، یحیی پر از روح القدس (۱: ۱۵)، و عیسی به عنوان پسر انسان (۵: ۲۴؛ ۹: ۲۶؛ ۱۲: ۴۱) دارای قدرت روح القدس برای شفا بخشی و نجات معرفی می‌شوند. بشارت تولد عیسی از سوی فرشتگان بر مریم باکره، و نهادن نام «عیسی» بر فرزند او که «پسر خدا» خواهد شد (۱: ۳۰-۳۶) و «نجات دهنده» و «مسیح خداوند» بودن این طفل اعلان می‌گردد (۲: ۱۱)؛ این‌ها همه حاکی از تأکید لوقا بر وجه نجات بخشی عیسی مسیح و مأموریت مسیحایی اوست. انجیل لوقا بر این نکته نیز توجه می‌کند که این نجات بخشی شامل کل بشریت (امت‌ها) است، نه فقط یهودیان (لوقا، ۳: ۶)؛ عیسی مسیح، منجی الهی جهانیان است. محققان این نکته را وجه تمایز انجیل لوقا می‌دانند، از این رو که شاید پیش زمینه بیان ایده‌های پولس (که قطعاً لوقا به عنوان شاگرد و مصاحب پولس، متأثر از اوست) به لحاظ تمرکز تبلیغات رسولانه او در میان غیر یهودیان بوده باشد که در کتاب اعمال پربسامد می‌شود (مثلاً باب‌های ۱۰، ۱۱)؛ گویی این انجیل بستر رویکرد پولسی مبنی بر طرح «شریعت ایمان» به جای «شریعت اعمال» (رومیان، ۳: ۲۷-۲۸) در تعارض با رویکرد ارتدکسی پطرس و یعقوب را فراهم کرده است.

افزون بر این‌ها، تفاوت نسب شناسی لوقا از عیسی (۳: ۲۳-۳۸) با نسب شناسی متی در انجیل اش (باب اول) قابل تأمل است. تأکید متی بر وارثت پادشاهی داوود و سلیمان است، در حالی که لوقا برای تأکید بر اینکه عیسی بر حسب جسم از نسل داوود است (رومیان، ۳: ۱)، نسب شناسی را به واسطه ناتان، پسر دیگر داوود دنبال می‌کند. نسب شناسی لوقا برخلاف متی، نسب عیسی را از طریق داوود و ابراهیم، نه تا اسحاق بلکه تا آدم یعنی نوع بشر می‌آورد. نقطه انتهایی نسب شناسی لوقا بر آدم بن الله^{۱۴} (۳: ۳۸)، گویای این ایده است که آغاز بشریت در آدم، حاصل فعل خلاقه خدا بود، همان گونه که اینک آغاز جدیدی در وجود عیسی، بر اثر فعل خلاقه دیگر خداوند نمود یافته است. این، همان نظریه

14. υἱός ... τοῦ Ἀδάμ, τοῦ Θεοῦ → son of God

پولس درباره «آدم ثانی» است (رومیان، ۵: ۱۵؛ اول قرنتیان، ۱۵: ۴۷-۴۸)، یعنی به واسطه آدم خاکی، گناه به جهان داخل شد و به واسطه آدم ثانی که آسمانی است، تطهیر و بخشش و نجات (نه صرفاً پادشاهی زمینی) در عالم محقق می‌گردد.

در هر حال، لوقا پس از نسب‌شناسی الهی عیسی تا آدم، روایت خود را با توصیف شخصیت و منش عیسی پیش می‌برد. گویی عیسی با گفتار و کردار خود، معجزات خداگونه، داستان رنج‌ها و مرگ و رستاخیزش، خود را به‌عنوان منجی کامل و پسر خدا بیشتر و بیشتر نمایان می‌کند؛ و نهایتاً، لوقا با صعود عیسی به آسمان و به سوی خداوند، نجات‌بخشی کامل او را نتیجه می‌گیرد (تنی، ۱۹۵، ۱۹۷، ۱۹۹: McNicol, 840-841, 845; Geldenhuys, 756-759).

لوقا مفهوم تاریخ نجات را بر اساس قیام مسیح که انجیل بر آن مبتنی است، در کتاب اعمال و با مواظب رسولان پی می‌گیرد؛ قیام مسیح نقطه اوج فرایند طولانی و از پیش آماده مکاشفه الهی و تحقق وعده‌هایی است که به گذشته دور، هنگام خروج بنی اسرائیل از مصر (همان‌گونه که پولس در کنیسه انطاکیه پیسیدیه می‌گوید؛ اعمال، ۱۳: ۱۶ به بعد) بازمی‌گردد و حتی پیش‌تر از آن، تا دعوت ابراهیم (برحسب دفاعیه استیفان در سنهدرین؛ اعمال، ۷: ۲ به بعد) ردیابی می‌شود (بروس، ۸).

ویژگیهای کتاب اعمال

۱. ویژگی تاریخی

کار لوقا، یک اثر تاریخی شگرف است. او برخلاف سایر نویسندگان عهد جدید، تاریخش را در چارچوب حوادث امپراطوری عصر خود قرار می‌دهد و به بیان اخبار معاصر ملتزم است. لوقا تنها نویسنده عهد جدید است که نام امپراطور روم را ذکر می‌کند و متن او مملو از ارجاع به مقامات قضایی و دولتی روم است. پس او باید مورخ دقیقی بوده باشد. بیان جزئیات در روایت‌های لوقا همچنین نشانگر دغدغه‌های تاریخی اوست، مانند داده‌های او درباره مکاشفه ایمانی پولس که از توصیف خود پولس در رسالاتش نیز کامل‌تر است.

مضمون اصلی لوقا در کتاب اعمال، گسترش پیام انجیل و تأسیس کلیسا-که نخستین بار، واژه یونانی آن: *ἐκκλησία* را در باب پنجم (آیه ۱۱) می‌آورد-در مسیری است که به روم منتهی می‌شود. وی ذیل این هدف، حوادث را با رعایت توالی زمانی ذکر می‌کند. پنج باب اول، صحنه‌ای از تولد کلیسا در اورشلیم و فراز و نشیب‌های این رویداد است، و تا برآمدن اعضای هلنی، شهادت استیفان، پراکنده شدن رسولان، ایمان آوردن پولس و بشارت به غیریهودیان برای پذیرفته شدن در جمع اهل ایمان ادامه می‌یابد. این روند، راه را برای تشریح مأموریت پولس که بیشترین حجم از نیمه دوم کتاب اعمال را به خود اختصاص می‌دهد، هموار می‌کند. گزارش لوقا از سفرهای تبشیری پولس در کتاب اعمال شامل: سفر اول او (حدود ۴۵-۴۸م) به گلاطیه (باب‌های ۱۳، ۱۴)، سفر دوم او (حدود ۵۰-۵۳م) به یونان (۱۵: ۴۶: ۱۸: ۲۲)، سفر سوم او (حدود ۵۴-۵۷م) به افسس (۱۸: ۲۴: ۲۰: ۳۸) است؛ سپس سفر

او به اورشلیم (باب ۲۱) و قیصریه (۲۳: ۳۱؛ ۲۶: ۳۲؛ اولین حبس، حدود ۵۸-۶۰م) و سرانجام سفر او به روم (باب‌های ۲۷، ۲۸) و اقامت دوساله‌اش (۲۸: ۱۶-۳۱؛ دومین حبس) گزارش شده‌است. بنابراین، کل مأموریت مسیحی پولس که در کتاب اعمال روایت شده‌است، باید بین سالهای ۳۳م (سال وقوع تجربه روحانی پولس از مسیح) و ۶۴م (سال شروع آزار و عذاب مسیحیان توسط نرون) بوده باشد. افزون بر این‌ها، گزارش سفر پولس به روم در باب ۲۷، سند مهمی از سفرهای دریایی عهد باستان به‌شمار می‌آید (هلی، ۶۱۲، ۶۱۴، ۶۱۷؛ Bruce, Acts, Book of The, 11; Bruce, Paul the Apostle, 708-709; Bruce, The Acts of the Apostles, 1/41-44; Bruce, Paul the Apostle, 708-709; Bruce, The Acts of the Apostles, 898)

وثاقت تاریخی داده‌های لوقا با کشفیات باستان‌شناختی نیز تأیید شده‌است. ویلیام رمزی، از محققانی که سال‌های بسیاری را وقف پژوهش‌های باستان‌شناختی کرده‌است؛ وی درباره تاریخ لوقا چنین می‌نگارد: «تاریخ لوقا به جهت وثاقت بی‌نظیر است. لوقا یک مورخ درجه یک است؛ نه صرفاً به دلیل بیان حقایقی موثق، بلکه چون خود او از شمه تاریخی درستی برخوردار است. ذهن او بر روی ایده و طرح تمرکز می‌کند و تدوین تاریخ را نظم می‌بخشد. او معیار تلقی خود را متناسب با اهمیت هر واقعه در نظر می‌گیرد، حوادث مهم را ضبط می‌کند و ماهیت حقیقی آنها را نشان می‌دهد؛ او اموری را که کم‌ارزش‌تر می‌یابد، ساده‌تر جلوه می‌دهد یا آنها را حذف می‌کند. این نویسنده باید در جایگاه بزرگترین مورخان قرار گیرد» (Ramsay, 222). برخی دیگر از محققان این دیدگاه را اغراق‌آمیز می‌انگارند و توانایی لوقا را در منزلت یک ویراستار و نه مورخ ارزیابی می‌کنند. این دیدگاه انتقادی، نقطه ضعف‌های نگارش لوقا را با طرح پرسش‌هایی از این دست گوشزد می‌کند: چرا لوقا بخش‌های مهمی از زندگی پولس را نیاورده و از رسالات او که در آن زمان به‌عنوان یک مجموعه در کلیسا مطرح بوده، سخنی نگفته‌است؛ چرا در روایت لوقا پولس که در رسالاتش رسولی برای غیریهودیان است، ابتدا به سراغ یهودیان، و پس از طرد شدن از سوی آنان، به سوی غیریهودیان می‌رود؛ این مباحث گاه به فرضیه‌ای منتج می‌شود که قائل به تأخیر در زمان تألیف کتاب اعمال است، مثلاً تاریخ آن را سال ۸۰م در نظر می‌گیرد (Menziess, 776-777).

تحلیل تاریخی دیگری، کتاب اعمال را از حیث همسازی متن آن با فضای هلنیستی و فلسفی زمانه مورد بحث قرار می‌دهد. بر اساس این تحلیل، لوقا با توصیف سفرهای پولس در بستر شهرهای یونانی، تصویری از «الهیات سیاسی» مسیحیت اولیه ارائه می‌دهد که در برابر رواج پان‌هلنیسم^{۱۵} که در صدد ائتلاف و اتحاد شهرهای یونانی^{۱۶} در یک پیکره سیاسی، تحت لوای آتن و روم بود، بدیل مسیحی آن را با ترسیم پیوندهای شهری هم‌پیمانان مسیحیت پدید آورد؛ جغرافیای مسیحی با طرح نقشه حرکت پولس به‌عنوان مبلغی بین‌المللی در فضای جهان‌وطنی^{۱۷} امپراطوری روم، با پیام

۱۵. Panhellenion؛ باور به وحدت نژادی و آیینی و فرهنگی و سیاسی در جهت استقرار یک یونان متحد

۱۶. City- Leagues؛ وحدت دولت-شهرهای هم‌پیمان در یونان باستان

۱۷. Οἰκουμένη = oikouménē = inhabited world

مُنوتیستی حکمرانی مطلق خداوند بر همه جهان و همه انسان‌ها، بنیان نوعی امپراطوری مسیحی را استقرار بخشید. در این دیدگاه، روایت لوقا در اعمال، هویت جهانی نگر مسیحی را با حادثه پنطیکاست (باب ۲) که در آن امت‌های گوناگون از حکومت‌های بزرگ پارتیان تا رومیان، در یک زمان و مکان گرد هم آمده و پدیده روحانی «تکلم با زبان‌ها»^{۱۸} را تجربه می‌کنند، ارائه کرده و سپس با سخنوری پولس در برابر فیلسوفان آتن (۱۷: ۱۸ به بعد) که ترسیم نوعی نظریه‌پردازی از دین و سیاست در فضای پرغوغای عصر سوفیستیک دوم^{۱۹} است، به اوج می‌رساند (Nasrallah, 534-538, 557-558, 564).

۲. دغدغه‌های مدافعه‌گرایانه^{۲۰}

از همان جملات آغازین کتاب اعمال که لوقا، تئوفیلوس صاحب‌منصب رومی را مخاطب خود قرار داده تا تبیینی معتبر درباره منشأ مسیحیت را بازگو کند، رویکرد مدافعه‌گرایانه او مشهود است. لوقا درصدد است تا نشان دهد، برخلاف سوءظن‌های گسترده‌ای که عمدتاً از سوی یهودیان پراکنده می‌شود، مسیحیان نه خراب‌کارند و نه تهدید و خطری برای جامعه و امپراطوری روم به‌شمار می‌آیند؛ بلکه آنان انسان‌هایی قانون‌مدارند. او در این زمینه به موارد متعددی از سخنان و واکنش‌های مقامات رومی و نمایندگان حاکمیت روم نیز استشهد می‌کند. در گزارش لوقا، از زمانی که پیلاطس حاکم یهودیه، اتهاماتی نظیر اتهام مسیح به شورش بودن را جدی نگرفت و او را بی‌گناه قلمداد کرد (لوقا، باب ۲۳)، تا زمانی که این اتهامات دامن‌گیر مسیح و پیروانش شد، قضایا دنبال می‌شود. در کتاب اعمال، پس از شکایت‌های پی در پی یهودیان، اغلب رومیان به این نتیجه می‌رسند که مسیحیان بی‌گناه‌اند؛ همچون زمانی که مستوفی شهر اعلام می‌کند که اینان مرتکب توهین و هتک حرمت به معبد و خدایان آنها نشده‌اند (اعمال، ۱۹: ۳۴-۴۱)، و یا گالیون، حاکم اخائیه و مشاور نرون، اتهامات یهودیان قرن‌س بر پولس را نمی‌پذیرد (اعمال، ۱۸: ۱۲-۱۷)، و نیز توافق دسته‌جمعی والی روم و همراهانش بر بی‌گناهی پولس در اورشلیم، و اذعان به اینکه پولس هیچ عملی را که مستوجب مرگ و یا حبس باشد، انجام نداده‌است (اعمال، ۲۶: ۳۱)، همچنین است نمونه‌های دیگری که عدم خصومت رومیان و حتی تأثیرپذیری آنها از پولس را نشان می‌دهد (اعمال، ۱۶: ۳۱-۳۷: ۱۹: ۳۱). تقریباً در همه این موارد، لوقا زحمات و دردهای یهودیان نسبت به پولس و رسولان دیگر را گزارش می‌کند. اعتراض همیشگی یهودیان در سرتاسر کتاب اعمال، آنها را سرسخت‌ترین و خشن‌ترین دشمنان پیام انجیل معرفی می‌کند. گویی متن، ضبط همزمان پیشرفت قوی و استوار انجیل در میان غیریهودیان و رد فزاینده انجیل از سوی قومی است که در ابتدا برای دعوت آنان آمده بود (بروس،

۱۸. glossolalia/ γλωσσολαλία، تأثیر انرژی ماورایی روح‌القدس بر حاضرین، آنها را قادر به سخن‌گفتن به زبان‌هایی کرد که با آن آشنا نبودند (اعمال، ۲: ۴).

۱۹. Second Sophistic: عصر تجدید حیات سخنوری و آموزش هلنی و جنبش ادبی یونانی-رومی، از حدود ۶۰م تا ۲۳۰م
20. Apologetic Interests

۳۲۸؛ Bruce, The Acts of the Apostles, 1/45; Bruce, The Acts of the Apostles, 899. چه بسا این کتاب حاوی دفاعیه‌ای پنهانی علیه رویکردی است که در تعارض با رویکرد پولس بود و اورشلیم را مأمّن مسیحیتِ یهودی می‌دانست (Bruce, The Acts of the Apostles, 1/38). بدین سان، کتاب اعمال وجه منفی پیشرفت پیروزمندان پولس را نیز بازگو می‌کند؛ قوم یهود که عیسی و نهضت او از میان آنها برخاسته بود، نه تنها مسیح را نپذیرفتند، بلکه در مقابل وعظ انجیل، سخت‌دل شدند و به‌رغم تلاش پولس برای آرام کردن آنها، با دسیسه‌های خود موانعی در راه توسعه این نهضت در میان غیریهودیان (یونانیان و بربرها) ایجاد کردند (Harnack, xxiii).

۳. ویژگی الهیاتی

مضمون الهیاتی غالب در کتاب اعمال، عمل روح‌القدس و تأکید فراگیر لوقا بر نقش اصلی آن در گسترش انجیل است. از آغاز کتاب، مسیح برخاسته، وعده روح‌القدس را به همه مؤمنان می‌دهد (۱: به‌بعد)؛ این وعده برای یهودیان نوکیش در باب دوم، و برای غیریهودیان که ایمان آورده‌اند در باب دهم، محقق می‌گردد و آنها از فیض روح‌القدس پُر می‌شوند. کنترل روح‌القدس بر سرتاسر کتاب حاکم است، مانند هدایت رسولان (فیلیپ در باب ۸ و پطرس در باب ۱۰)، هدایت کلیسای انطاکیه و تفکیک مأموریت برنابا و پولس (۱۳: ۲)، راهبری آنها از جایی به جایی دیگر و منع آنها از موعظه در آسیا و هشدار برای تغییر نقشه سفر (۱۶: ۶-۱۰)، تعیین بزرگان و کشیشان برای نظارت بر کلیسا (۲۰: ۲۸). بدین‌گونه، انجیل از اورشلیم تا روم تحت هدایت روح‌القدس گسترش می‌یابد. روح‌القدس به همان منوال پیامبران عهد قدیم (۱: ۱۶؛ ۲۸: ۲۵)، از طریق پیامبران این ایام نیز سخن می‌گوید و پیشگویی‌هایی همچون: قحطی در عهد کلودیوس (۱۱: ۲۸) و دستگیری پولس در اورشلیم (۲۱: ۱۱) را اعلام می‌دارد. اساساً روح‌القدس مهم‌ترین شاهد بر حقیقت انجیل تلقی می‌شود (۵: ۳۲)؛ به همین سبب، این کتاب را «اعمال روح‌القدس»^{۲۱} و یا «انجیل روح‌القدس»^{۲۲} نیز نامیده‌اند. باوجود این، تقریر متفاوت لوقا در اعمال از نحوه رخداد روحانی دریافت روح‌القدس مورد نقد است؛ چنان‌که این تجربه در برخی مؤمنان، پس از توبه و تعمید (مانند یهودیان نوکیش در روز پنطیکاست، ۲: ۳۸)، در برخی دیگر، پس از تعمید و با دست‌گذاری رسولان (مانند سامری‌ها، ۸: ۱۵ به‌بعد و افسسیان، ۱۹: ۶)، و برای برخی نیز بلافاصله با ایمان آوردن و پیش از تعمید (در داستان کرنیلیوس، ۱۰: ۲۴) صورت می‌پذیرد. در هر حال، بر اساس کتاب اعمال، شاگردان مشاهده کردند که عیسی با قدرت و جلال صعود و آنها را ترک کرد (۱: ۹) تا روزی با قوت و جلال نیز بازگردد (۱: ۱۱). این وعده، هر چند نه به‌سرعت، اما به‌طور قطع محقق خواهد شد. در فاصله میان جلال یافتن و بازگشت عیسی، حضور روح‌القدس، قوم او را در اتحاد زنده با خداوند قیام‌کرده و جلال‌یافته و بازگشت‌کننده محفوظ می‌دارد

21. *The Acts of the Holy Spirit*

22. *The Gospel of the Holy Ghost*

(Bruce, Acts, Book of The, 11-12; Bruce, The Acts of the Apostles, 899-900; Bruce, The Acts of the Apostles, 1/45-46; Knox, 1)

نکته دیگری که بر نقش وساطت الهی و نه تلاش انسانی در پیشبرد ایمان تأکید دارد، توجه بسیار لوقا به معجزه‌است. آیات "we-sections"، حدود صد آیه و یک‌دهم از بخش دوم کتاب، شامل معجزات و اعمال فراطبیعی همچون شفابخشی (۱۶: ۱۹ به بعد؛ ۲۸: ۷، ۹)، برخاستن از مرگ (۲۰: ۹ به بعد)، مداخله روح القدس در ممانعت از عملی خاص (۱۶: ۶، ۷)، شهوهایی از سخن گفتن با روح (۲۱: ۴، ۱۱)، ظهور فرشته خداوندگار در شهودی بر پولس (۲۷: ۲۳)، و پیشگویی‌های اشخاص از آینده (۲۱: ۹، ۱۱؛ ۲۷: ۲۴، ۲۶، ۳۱، ۳۶) است. در بخش اول کتاب (باب‌های ۱-۱۵) و باب‌های ۱۸-۱۶ به جز روایت‌های "we-sections" نیز حدود ۷۷ مورد مشابه با این صحنه‌ها وجود دارد. این مضمون پرسامد، هم مورد نقد قرار گرفته و هم مؤید رأی کسانی است که خاستگاهی فراطبیعی برای مسیحیت قائل‌اند. اما به نظر می‌رسد که اهمیت معجزات برای لوقا، نه به لحاظ معجزه‌آسا بودن این افعال، بلکه بر حسب نشانه‌بودن آنها بر ظهور «عصر جدید»، و بر مسیحا بودن عیسی است. در انجیل، این نشانه‌ها توسط عیسی در شخص خود او تحقق می‌یافت و اینک، عیسی از آسمان توسط روح القدس، و در نمایندگانش، آنها را محقق می‌سازد، به گونه‌ای که معجزه یکی از لوازم رسول و مأموریت او به‌شمار می‌آید (اعمال، ۲: ۴۳؛ ۳: ۱۲ به بعد؛ ۸: ۶). این مؤلفه‌های معجزه‌آمیز، در آغاز کتاب برجسته‌تر از پایان آن است و ما با تقلیلی ثابت درباب تأکید بر جنبه معجزه‌آسای عملکرد روح القدس مواجه‌ایم. (Bruce, The Acts of the Apostles, 133-141, 270; Harnack, 900)

نگاهی به عصر رسولان و دوره‌های تاریخی آن

واژه یونانی *apostolos* / *ἀπόστολος* به معنای «فرستاده، رسول»، ضمن تأکید بر فرهمنندی فرستنده، نشانگر اهمیت مأموریت است. این واژه در عهد جدید، بر اساس کتاب اعمال (۱: ۲۱-۲۲) به کسی اطلاق می‌شود که عیسی مسیح را دیده، شاهد رستاخیز او بوده، و از سوی او و با هدایت روح القدس برای وعظ انجیل به تمامی امت‌ها، مأموریت یافته‌است. این واژه، در زبان یونانی کلاسیک عموماً برای فرستادن یک سفیر و یا هیئت نمایندگان به کار می‌رفت؛ و در ادبیات ربّانی یهود نیز به معنای فرستادن عامل یا کارگزار از سوی کسی برای انجام کار شخصی، قانونی یا شرعی است؛ اما این کلمه در مفهوم ربّانی‌اش، الزاماً مأموریتی دینی را، آن‌چنان که در سیاق مسیحی آن ضروری است، نمی‌رساند. عیسی مسیح که از سوی پدر فرستاده شد، عالی‌ترین نمونه رسول است و پس از او، این نام بر رسولانش یعنی «دوازده تن» و پولس اطلاق می‌شود. لوقا فهرست این دوازده رسول را در انجیل (۶: ۱۶-۱۴) و در اعمال (۱: ۱۳) می‌آورد که با فهرست مرقس (۳: ۱۶-۱۹) و متی (۱۰: ۲-۴) اندکی متفاوت است. مأموریت رسولانه پولس نیز با رسولان دیگر تفاوت دارد. معیاری که کتاب اعمال (۱: ۲۱-۲۲) برای «رسول بودن»، به مفهوم کسی که شاهد صعود و برخاستن عیسی (از گور) است

به دست می‌دهد، ظاهراً شامل پولس نمی‌شود؛ اما در باب ۱۴، پولس را رسول کلیسای انطاکیه معرفی می‌کند. در واقع، مواجهه آغازین پولس با مسیح یک کریستوفانی (Christophany) و شهود عرفانی است، یعنی تجربه حادثه‌ای عینی از سوی خدا و فعل مستقیم مسیح ظهور یافته. تأکید لوقا بر بیان دقیق تجربه روحانی پولس در کتاب اعمال (باب ۹) و ذکر کلام خداوند مبنی بر اینکه «پولس ظرف برگزیده من است تا نام مرا پیش امت‌ها... ببرد» (اعمال، ۹: ۱۵)، تأییدی بر حقانیت رسول بودن اوست؛ رویداد ایمان آوردن پولس نقطه عطف و آغازگر تحولی در تاریخ مسیحیت است و به بیان محققان، تعبیر لوقا در این زمینه، شاهدهی بر اثبات این مدعاست که مسیحیت مکاشفه‌ای الهی است (Bruce, The Acts of the Apostles, 911; Robinson, 192-193, 194).

نکته مهم دیگر آن است که با کتاب اعمال، اصطلاح «رسولان»^{۲۳} از اصطلاح «برادران»^{۲۴} متمایز می‌گردد و از آن پس، «برادران» (در رأس آنها یعقوب) در کنار «رسولان» (در رأس آنان پطرس و یوحنا و سپس، برنابا و پولس) می‌آید (اعمال، ۱۱: ۱۸؛ ۱۲: ۱۷). در این زمان، جامعه مسیحی به مرحله نهایی تکوین وارد می‌شود و کلیسا بدنه‌ای سازمان یافته پیدا می‌کند. روایت «اخوت» که در تعالیم رسولان اولیه وجود داشت (متی، ۲۳: ۸)، اینک در مفهوم «مشارکت»^{۲۵} تثبیت می‌شود (اعمال، ۲: ۴۲)، «بشارت ملکوت» در انجیل، به «شهادت بر رستاخیز» مبدل می‌گردد و روایت «پسارستاخیز» مورد تأکید قرار می‌گیرد (اعمال، ۱: ۲، ۸، ۲۲، ۲۵: ۱۰؛ ۳۹-۴۲). بدین سان، رسولان به عنوان شاهدان برخاستن یا رستاخیز مسیح، تابعینی ندارند و انجیل گزارشی رسولانه از تجربه‌ای غیرقابل انتقال است. تشکیل کانون^{۲۶} عهد جدید مبتنی بر شهادت رسولانه است و کلیسا در همه اعصار دنباله‌رو رسولان خواهد بود. کتاب اعمال تصویری از جامعه مسیحی را تحت هدایت بلاواسطه مشایخ^{۲۷} ترسیم می‌کند که خودشان مرهون انتصاب رسولان، یعنی اتصال به پیکره‌ای متشکل از شهادت مستقیم بر رستاخیز مسیح‌اند؛ در واقع «آموزه رسولان»، اصل بنیادین این جامعه و عامل وحدت آن است (اعمال، ۲: ۴۲) (Simpson, 636; Harnack, 265-269). بدین گونه، دوره رسولان از حیث رخداد شکل‌گیری نهاد کلیسا و نیز ارائه شناختی از عیسی مسیح، نه صرفاً به واسطه داده‌هایی مکتوب از زندگی او، بلکه به واسطه تأثیراتی که از شخصیت او داشته است، حایز اهمیت است (McGiffert, 632).

«عصر رسولان»^{۲۸} به عنوان دوره‌ای از تاریخ کلیسا، از زمان مرگ مسیح تا پایان سده اول، یا از روز پنتیکاست (نزول روح القدس بر حواریون به معنای اعلان و آغاز رسالت آنها در گسترش پیام مسیح

23. ἀπόστολοι= apostles

24. ἀδελφοί= brethren

25. fellowship

۲۶. Canon، منظور از کانون در این سیاق، مجموعه کتبی است که از سوی کلیسای مسیحی به منزله متون رسمی دینی پذیرفته شده‌اند، در واقع این کلمه به ماهیت موثق و مسلم متون مقدس یا عهد جدید اشاره دارد

27. πρεσβύτεροι/ presbyters= the elders

28. Apostolic Age

برخاسته و رستاخیز یافته؛ اعمال، باب ۲) تا مرگ آخرین نفر از دوازده رسول، یعنی یوحنا (حدود ۱۰۰ م)، عصری است که کلیسا تحت رهبری و هدایت پولس و رسولان دیگر، به ویژه پطرس و یوحناست (McGiffert, 626; Easton, 195). به لحاظ اهمیت نقش پولس رسول در تأسیس و حفظ کلیسا و استقرار دین مسیحی، عصر رسولان را به سه دوره تاریخی تقسیم می‌کنند: ۱. دوره پیشاپولسی^{۲۹}؛ ۲. دوره پولسی^{۳۰}؛ ۳. دوره پساپولسی^{۳۱}.

دوره اول، در باب‌های نخست کتاب اعمال ترسیم شده و بر محور اورشلیم است. در آغاز که مسیحیت به عنوان دین جدید مطرح نبود، نمی‌توان از کلیسای مسیحی سخن گفت؛ در واقع، رسولان یهودیانی بودند که با باور به مسیح‌بودن عیسی و بازگشت او برای مأموریت مسیحایی‌اش، نمایندگان مسیح بودند نه کلیسا؛ فرقه‌ای به شمار می‌آمدند که سازمان یافته نبودند و کلیسای خاص خود را نداشتند، بلکه متعلق به کلیسای یهودی بودند. همان جماعت نیکان که کتاب اعمال (۲: ۴۴ به بعد) آنها را با حس اخوت در حلقه کوچک مسیحایی توصیف می‌کند. اما یهودیان غیرمسیحی نگاه دوستانه‌ای به جماعت مسیحی رو به رشد نداشتند و آزار و قتل استیفان نیز نشان داد که این ایمان جدید، تهدیدی برای ثبات نهاد یهودیت است. بر اثر این جفاها و خصومت‌های فزاینده، کلیسای مسیحی پراکنده شد (۸: ۱-۴) و تشکیل کلیسای انطاکیه، به عنوان دومین مرکز عالم مسیحی و اولین تمایز مسیحیت غیریهودی، حاصل آن بود و برای نخستین بار بر این جماعت کلیسایی نام «مسیحی»^{۳۲} اطلاق شد. در روایت لوقا، سنت انطاکیه‌ای با استیفان آغاز می‌شود و به برنابا و پولس می‌رسد (۱۱: ۱۹-۲۶) و این سنت با نام این سه تن مشخص می‌گردد. بدین گونه، در زمانی که گروه‌هایی مانند ایبونیته‌ها^{۳۳} و ناصری‌ها^{۳۴} هنوز به مناسک و شریعت نیای یهودی خود عمل می‌کردند و خود را جدا از کلیسای مسیحی می‌دانستند، آینده از آن شکل دیگری از مسیحیت شد که پولس رسول، قهرمان آن است (McGiffert, 626-627; Robinson, 195; Harnack, 88-89, 175-176).

دوره دوم؛ منابع این دوره، کتاب اعمال و رسالات پولس است. این دوره با تغییر صحنه فعالیت رهبران و اصول آنان، از دوره قبل متمایز می‌گردد. به جای حواریون شخصی عیسی، چهره جدیدی (پولس) وارد می‌شود که هرگز عیسی را ندیده و به جای فلسطین، امپراطوری روم صحنه فعالیت اوست؛ هرچند که پیش از آن، ایمان جدید مسیحی به خارج از فلسطین و در میان غیریهودیان رسیده بود، اما به واسطه پولس و جهانی‌گرایی^{۳۵} او، مسیحیت به عامل مهمی در حیات امپراطوری روم و به آرمان و

29. Pre-Pauline

30. Pauline

31. Post-Pauline

32. Χριστιανους= Christians

33. Ebionites

34. Nazarenes

35. Universality

نیروی اخلاقی جدید مبدل گردید؛ با وجود تلاش شورای اورشلیم برای حل بحران موجود (اعمال، باب ۱۵)، رشد شاخه غیریهودی کلیسا، ایمان جدید پولسی را از صورت صرف یهودیت جدا ساخت و مسیحیت به عنوان دین جدید و مستقل تثبیت و دوام یافت (McGiffert, 627-628, 630).

دوره سوم؛ کتاب اعمال دوره پس از دستگیری پولس را در بر ندارد. از نوشته‌های مربوط به این دوره، می‌توان به رساله به عبرانیان، رساله اول پطرس، رسالات یوحنا، مکاشفه، رسالات یعقوب و یهودا اشاره کرد. از این دوره اطلاعات چندانی در دست نیست و روند حوادث و خطمشی اشخاص بر ما نامعلوم است. در این دوره، همانند دوره پولسی، سواحل شرقی و شمالی مدیترانه گستره مسیحیت بود. در پایان عصر رسولان، مسیحیت که از جهان رومی آغاز شده بود، دست کم در آسیای صغیر، یونان، و ایتالیا مستقر گردید (Ibid, 628).

نتیجه‌گیری

اعمال رسولان پنجمین کتاب عهد جدید است که مضمون اصلی آن تأسیس و رشد کلیسا و فعالیت‌های تبشیری رسولان به‌ویژه پولس رسول است. نگارش آن را به لوقا، نویسنده انجیل چهارم، نسبت می‌دهند و این مجموعه دوگانه را «تاریخ لوقا» می‌نامند که به مثابه یک «کتاب مرجع» حاوی اطلاعات ارزشمند تاریخی از سده نخست میلادی (حدود ۳۰-۶۰م)، به‌ویژه در زمینه حیات اولیه کلیسای مسیحی است. بر اساس شواهد درون‌متنی و برون‌متنی، تاریخ نگارش کتاب اعمال را پیش از مرگ پولس و حدود سال‌های ۵۸-۶۲م، همزمان با تکوین رسالات پولس، و پیش از تدوین انجیل (اوایل سده دوم) دانسته‌اند. اهمیت این کتاب در چند وجه بحث شده‌است؛ کتاب اعمال با ایجاد ارتباط میان دو مجموعه «انجیل» و «رسالات»، زمینه‌های تاریخی را برای فهم بهتر رسالات پولس فراهم می‌سازد. همچنین نقش ضد مارکیونی این کتاب، یعنی پاسخ به نزاعی که از اواسط سده دوم میلادی بر اثر بدعت مارکیونی برخاست، اعتبار همه رسولان اولیه را در کنار اقتدار بی‌نظیر پولس تأیید نمود. به علاوه، روایت لوقا در اعمال، با ذکر فعالیت‌های تبشیری پطرس و پولس به موازات هم، گویی در صدد آشتی دادن رویکرد لیبرال پولس با رویکرد محافظه‌کارانه یعقوب و پطرس است.

ویژگی‌های متن کتاب اعمال را در ابعاد تاریخی، مدافعه‌گرایانه، و الهیاتی برشمرده‌اند. توانایی لوقا به‌لحاظ بیان حوادث تاریخی با جزئیاتی دقیق و سبکی خاص در نگارش مشهود است؛ او با ذکر اتهامات وارده بر پولس که عمدتاً از سوی یهودیان صورت پذیرفت، و نهایتاً اثبات بی‌گناهی او و دیگر مسیحیان نزد رومیان، به گزارش‌های خود صبغه دفاعیه‌نویسی می‌دهد؛ و با تأکید فراگیر بر نیروی هدایت‌گر روح‌القدس در سراسر متن خود و روایت دریافت روح‌القدس در حکم رخدادی روحانی و معجزه‌آسا برای مؤمنانی که اینک از حضور جسمانی مسیح بی‌بهره‌اند، وجهی الهیاتی را مطرح می‌کند. افزون بر این، متن اعمال با ترسیم جغرافیای مسیحی در بستر پان‌هلنیسم رایج و ارائه هویت جهان‌نگر مسیحی در فضای جهان‌وطنی آن عصر، درصدد همسازی با هلنیسم زمانه برآمده‌است.

شاخصه دیگر اعمال رسولان از حیث روایت پارس‌تاختیزی آن است که جایگزین روایت «خبر خوش یا اعلان ملکوت» می‌شود و اصطلاح «رسول» را برای اعضای حلقه کوچک مسیحایی که خود را «برادران» می‌نامیدند، به کار می‌گیرد، رسولانی که پس از شاهدبودن بر صعود مسیح به آسمان، اینک از روح القدس پر شده و مأموریت یافته‌اند تا پیام انجیل را بر همگان برسانند. در روایت لوقا، نقش و اهمیت کار پولس در این رسالت مشهود است، چندان که محققان معتقدند که پولس قهرمان لوقاست و بر این اساس، عصر رسولان را که از زمان پنتیکاست تا مرگ آخرین رسول یعنی یوحناست، به سه دوره پیشاپولسی، پولسی، و پساپولسی تقسیم نموده‌اند.

منابع

۱. بروس، اف.اف.؛ تفسیر اعمال رسولان؛ ترجمه ریتا نیسان و شموئیل ایطالیایی؛ نشر شورای کلیسای رتانی؛ بی تا.
۲. تنی، مریل سی.؛ معرفی عهد جدید؛ ترجمه ط. میکائیلیان؛ تهران؛ انتشارات حیات ابدی؛ ۱۳۶۳.
۳. کتاب مقدس؛ انجمن پخش کتب مقدسه؛ ۱۹۷۵م.
۴. هلی، هنری؛ راهنمای کتاب مقدس؛ ترجمه جسیکا باباخانیان و سابرینا بدلیان و ادوارد عیسی بیک؛ انتشارات کتاب مقدس (آرک)؛ ۲۰۰۰م.
5. Bruce, F. F., The Acts of the Apostles, *The New Bible Commentary*, F. Davidson (ed.), Michigan, W.B. Eerdmans Publishing, 1953.
6. Bruce, F. F., The Acts of the Apostles, *The International Standard Bible Encyclopedia*, vol.1, Michigan, W.B. Eerdmans Publishing, 1979.
7. Bruce, F. F., Paul the Apostle, *The International Standard Bible Encyclopedia*, vol. 3, Michigan, W.B. Eerdmans Publishing, 1979.
8. Bruce, F. F., Acts, Book of The, *The New Bible Dictionary*, J. D. Douglas (ed.), Michigan, W.B. Eerdmans Publishing, 1970.
9. Bruce, F. F., The Fourfold Gospel, *The New Bible Commentary*, F. Davidson (ed.), Michigan, W.B. Eerdmans Publishing, 1953.
10. Dodd, C. H., *The Apostolic Preaching and Its Developments*, New York, Willett Clark & Co., 1937.
11. Easton, B. S., Apostolic Age, *The International Standard Bible Encyclopedia*, vol.1, Michigan, W.B. Eerdmans Publishing, 1979.
12. Gardner, Percy, *The Religious Experience of Saint Paul*, New York, G. P. Putnam's Sons, 1911.
13. Geldenhuys, J. N., Luke, Gospel of, *The New Bible Dictionary*, J. D. Douglas (ed.), Michigan, W.B. Eerdmans Publishing, 1970.
14. Harnack, Adolf, *The Acts of The Apostles*, New York, G. P. Putnam's Sons, 1909.
15. Knox, E. M., *The Acts of The Apostles*, London, Macmillan & Co. Ltd., 1908.
16. McGiffert, A. C., Apostolic Age, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, James Hastings (ed.), vol.1, England, T.&T. Clark Ltd., 1980.
17. McNicol, M. A., The Gospel, according to Luke, *The New Bible Commentary*, F. Davidson (ed.), Michigan, W.B. Eerdmans Publishing, 1953.
18. Menzies, Allan, The Acts of The Apostles, *A Commentary on the Bible*, Arthur S. Peake (ed.), Toronto & New York, Thomas Nelson and Sons Ltd, 1937.
19. Nasrallah, Laura, The Acts of Apostles, Greek Cities, and Hadrian's Panhellenion, *Journal of Biblical Literature*, vol.127, no. 3, Cambridge, The Society of Biblical Literature, 2008.

20. Ramsay, William, M. *The Bearing of Recent Discovery on the Trustworthiness of the New Testament*, London & New York, 1915.
21. Robinson, W. C., *Apostle*, *The International Standard Bible Encyclopedia*, vol. 1, Michigan, W.B. Eerdmans Publishing, 1979.
22. Sanday, W., *Bible*, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, James Hastings (ed.), vol. 2, England, T.&T. Clark Ltd., 1980.
23. Simpson, J. G., *Apostolic Succession*, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, James Hastings (ed.), vol.1, England, T.&T. Clark Ltd., 1980.